

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ АКТИВЛАРИНИНГ РЕНТАБЕЛЛИГИНИ ОШИРИШ БЎЙИЧА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

Содиқжон Мамадиллаевич Зиёдуллаев

Термиз давлат университетининг мустақил изланувчиси

ziyodullayevsodiqjon@mail.ru

тел: +998902454747

АННОТАЦИЯ: Тижорат банклари активларининг рентабеллигига баҳо беришда активларнинг даромадлилик даражасига баҳо бериш муҳим ўрин тутди. Ўз навбатида, халқаро банк амалиётида тижорат банклари активларининг даромадлигига баҳо беришда бир қанча методикалардан фойдаланилади. Биз ана шу методикалардан бир қанчасини кўриб чиқамиз.

КАЛИТ СЎЗЛАР: Тижорат банклари, активларнинг рентабеллик даражаси, даромадлилик даражаси, рейтинг, CAMELS, риск, банк фойдаси, қимматли қоғозлар.

Тижорат банклари активларининг рентабеллигига баҳо беришда активларнинг даромадлилик даражасига баҳо бериш муҳим ўрин тутди. Ўз навбатида, халқаро банк амалиётида тижорат банклари активларининг даромадлигига баҳо беришда “CAMELS” рейтинг тизимидаги методикадан кенг фойдаланилади.

1-жадвал

“CAMELS” рейтинг тизимида тижорат банкларининг даромадлар бўйича рейтинги¹

Рейтинг	Асосий мезонлар
1 – кучли	Даромадлар барқарор ва операцияларни амалга ошириш, капиталнинг етарлигини таъминлаш ва захираларни шакллантириш учун, даромадларнинг сифати, миқдори ва динамикасига таъсир қилувчи активларнинг сифати, ўсиши ва бошқа омилларни ҳисобга олган ҳолда, етарлидир.
2 – қониқарли	Даромадлар қониқарли ҳисобланади. Улар операцияларни амалга ошириш, капиталнинг етарлигини таъминлаш ва захираларни шакллантириш учун етарли. Аммо, банк

¹ Supervision and Regulation. CAMELS rating system. <https://www.federalreserve.gov>.

	даромадларни қайд этилган омиллар таъсирида камайиш эҳтимоли мавжуд.
3 – ўрта	Даромадлар яхшиланиши керак ва улар операцияларни амалга ошириш, капиталнинг етарлилигини таъминлаш ва захираларни шакллантириш учун, даромадларнинг сифати, миқдори ва динамикасига таъсир қилувчи активларнинг сифати, ўсиши ва бошқа омилларни ҳисобга олган ҳолда, етарли эмас.
4 - чегаравий	Даромадлар етарли эмас, улар операцияларни амалга ошириш, капиталнинг етарлилигини таъминлаш ва захираларни шакллантиришни зарур даражада таъминлай олмайди. Рейтингнинг ушбу даражасини олган тижорат банклари учун фойда ва соф фоизли маржанинг беқарор тебраниши, сезиларли салбий тенденцияларнинг мавжудлиги, номинал ва беқарор даромадлар, даврий зарарлар ва даромадларнинг олдинги йилларга нисбатан камайиши хос.
5 - қониқарсиз	Даромадлар етарли эмас. Тижорат банки сезиларли даражада зарар кўраётганлиги сабабли капиталнинг йўқотилиши юз бермоқда ва бунинг натижасида унинг молиявий барқарорлиги хавф остида қолмоқда.

1-жадвал маълумотларидан кўринадики, “CAMELS” рейтинг тизими доирасида банкларнинг даромадларини баҳолашда тижорат банкларига бешта рейтинг баҳоси берилмоқда. Бунда энг юқори рейтингга (1) эга бўлган банкларда даромадларнинг барқарорлиги ва уларни операцияларни амалга ошириш, капиталнинг етарлилигини таъминлаш ва захираларни шакллантириш учун етарлилиги асосий мезонлар сифатида олинмоқда.

Даромадлари бўйича қониқарсиз рейтингга (5) эга бўлган банкларда даромадлар етарли эмас ва кўрилаётган зарарлар миқдори катта бўлганлиги сабабли капиталнинг камайиши юз беради.

2-жадвал

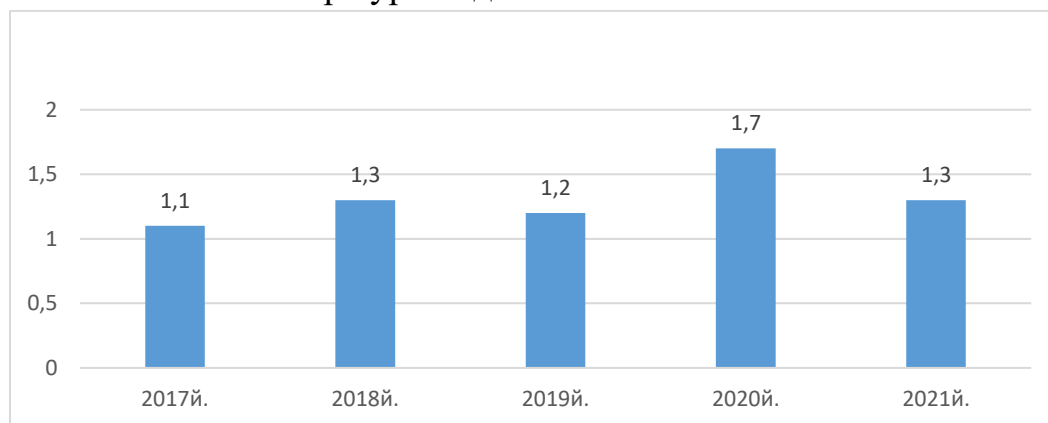
**Deutsche Bank da (Germaniya) soф foizli daromad va soф foйда
miқdori, млн. евро²**

Кўрсаткичлар	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.
Соф foizli daromad	13316	13749	11526	11125
Соф foйда	624	0	341	251

2-жадвал маълумотларидан кўринадики, Deutsche Bank да соф foizli daromad miқdori 2019 йилда 2018 йилга nisbatan кўпайган. Ammo, 2021 йилда соф foizli daromad miқdori 2020 йилга nisbatan сезиларли даражада камайган. Deutsche Bank да соф foйда miқdori 2019 йилда 2018 йилга nisbatan кескин камайган. Ammo, 2021 йилда соф foйда miқdori 2020 йилга nisbatan сезиларли даражада камайган.

Deutsche Bankда 2021 йилда 2020 йилга nisbatan соф foйда miқdorining камайганлиги mazkur davrda соф foizli daromad miқdorining камайганлиги билан изоҳланади va ушбу ҳолат банкнинг молиявий мустаҳкамлигини ошириш борасида салбий ҳолат ҳисобланади.

Таъкидлаш жоизки, Deutsche Bankда захира ажратмаларининг ҳақиқатдаги даражаси унинг меъёрий даражасидан (1,0%) past эканлиги унинг молиявий барқарорлигига ижобий таъсир кўрсатади.

²Жадвал Annual Reports. Concolitated Balance Sheet. Concolitated Statement of income. www.db.com (Deutsche Bank) интернет-сайти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

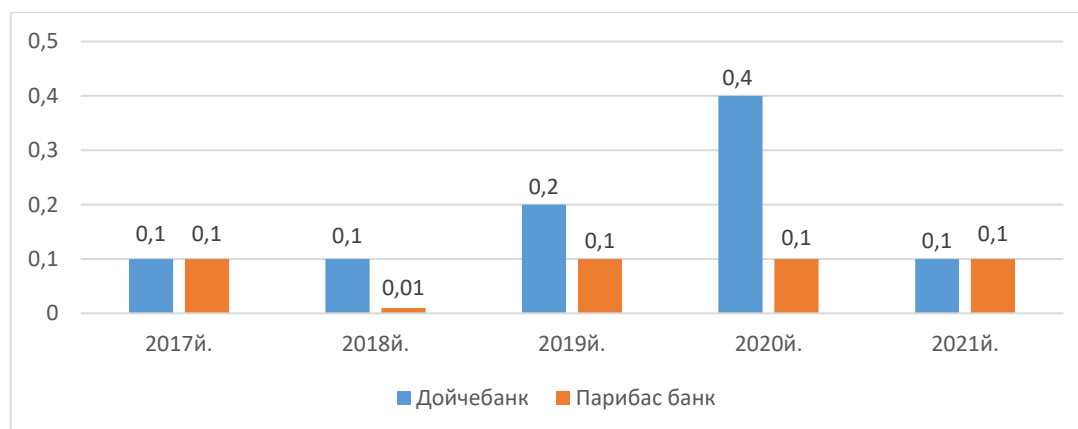

1-расм. Bank of Americaда кредитларнинг даромадлилиги, фоизда³

1-расмда келтирилган маълумотлардан аниқ кўриш мумкинки, Bank of America томонидан саноат корхоналарига берилган кредитларнинг даромадлилиги 2017-2021 йилларда сезиларли даражада ўзгармасдан, барқарор даражада қолган. Масалан, 2021 йилда кредитларнинг даромадлилик даражаси 2020 йилга нисбатан сезиларсиз даражада, яъни 0,4 фоизли пунктга пасайган. 2020 йилда эса, кредитларнинг даромадлилик даражаси 2019 йилга нисбатан 0,5 фоизли пунктга ошган.

Таҳлил натижалари кўрсатдики, Bank of Americанинг лизинг шартномалари суммасининг умумий ҳажмида энг юқори салмоқни фойдаланиш ҳуқуқи лизинги эгаллайди.

Шунингдек, Bank of Americанинг лизинг кредитлари ҳажмида ўзгарувчан лизинг кредитлари нисбатан кичик салмоқни эгаллайди.

2-расм. Дойчебанк (ГФР) ва Парибас банкда (Франция) саноат корхоналарига берилган кредитлардан кўриладиган зарарларни қоплашга мўлжалланган захира ажратмаларининг даражаси, фоизда⁴

2-расм маълумотларидан кўринадикки, Дойчебанкда 2017-2021 йилларда саноат корхоналарига берилган кредитлардан кўриладиган зарарларни қоплашга мўлжалланган захира ажратмалари даражаси жуда паст бўлган. Фақат, 2020 йилда ушбу кўрсаткичнинг даражаси 2019 йилга нисбатан сезиларсиз даражада

³ Расм муаллиф томонидан Bank of America банкининг 2017-2021 йиллар якуни бўйича эълон қилинган йиллик ҳисоботи маълумотлари асосида (www.bankofamerica.com) тузилган.

⁴ Расм муаллиф томонидан Дойчебанк ва Парибас банкнинг 2017-2021 йиллар якуни бўйича эълон қилинган молиявий ҳисоботлари маълумотлари асосида тузилган.

(0,2 ф.п.) ошган. Мазкур ҳолатлар кредит рискинни бошқариш амалиётини такомиллаштириш нуқтаи-назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади.

2-расм маълумотларидан аниқ кўриш мумкинки, Парибас банкда 2017-2021 йилларда саноат корхоналарига берилган кредитлардан кўриладиган зарарларни қоплашга мўлжалланган захира ажратмалари даражаси жуда паст ва барқарор бўлган. Бу эса, кредит рискинни бошқариш амалиётини такомиллаштириш нуқтаи-назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади.

Таҳлил натижалари кўрсатдики, 2017-2021 йилларда Дойчебанк активларининг умумий ҳажмида кредитлар ва қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар юқори салмоқни эгаллайди. Бу эса, банкларни кредитлаш институти эканлиги ва қимматли қоғозлар бозорининг фаол профессионал иштирокчиси эканлиги билан изоҳланади.

Тижорат банклари учун вақтинчалик бўш пул маблағларини Марказий банкнинг депозит ҳисоббарқамларига жойлаштириш риск даражаси паст бўлган актив операция ҳисобланади. Чунки, Марказий банкнинг жалб қилинган депозитларни қайтара олмай қолиш эҳтимоли жуда паст. Аммо, миллий иқтисодиётни ривожлантиришда тижорат банкларининг ролини ошириш нуқтаи - назаридан мазкур депозитлар ҳажмининг ошиши салбий ҳолат ҳисобланади. Бунинг сабаби шундаки, тижорат банклари томонидан Марказий банкда депозит сифатида жойлаштириладиган пул маблағлари миқдорининг кўпайиши миллий иқтисодиётга банклар томонидан йўналтириладиган кредитлар миқдорининг ва хўжалик юритувчи субъектларнинг қимматли қоғозларига қилинаётган инвестициялар миқдорининг камайишига олиб келади.

Таҳлил натижалари кўрсатдики, 2017-2021 йилларда Дойчебанк томонидан саноат корхоналарига берилган кредитларнинг даромадлилик даражасини ўсиш тенденцияси кузатилган. Бунинг устига, мазкур давр мобайнида кредитлардан кўриладиган зарарларни қоплашга мўлжалланган захира ажратмаларининг брутто активларга нисбатан даражаси паст бўлган. Бу эса, таснифланган кредитлар таркибини яхши эканлигидан далолат беради. Бунинг сабаби шундаки, кредитлардан кўриладиган зарарларни қоплашга мўлжалланган захира ажратмалари миқдорининг ортиши бевосита таснифланган кредитлар таркибида юз берадиган ўзгаришларга боғлиқ.

Тараққий этган мамлакатларда банк тизимининг ривожланганлиги иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарининг молиялаштириш манбаларига бўлган талабларини қондириш имконини беради. Хусусан, банк тизимининг ривожланганлиги хўжалик юритувчи субъектларнинг кредитларга, шу жумладан

инвестицион кредитларга бўлган эҳтиёжларини қондириш имконини беради. Бироқ, хўжалик юритувчи субъектларнинг ўзи ҳам кредитни қайтара оладиган даражада тўловга қобилликка эга бўлиши зарур. Юқори ликвидли гаровга эга бўлиш дегани унинг тўловга қобил дегани эмас.

Қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар тижорат банкларининг муҳим даромад манбаи бўлиш билан бирга, уларнинг ликвидлигини таъминлашда ҳам муҳим ўрин тутди.

Корпоратив қимматли қоғозларга ва ҳосилавий қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар тижорат банкларига катта миқдорда даромад келтирса, Ҳукуматнинг қимматли қоғозларига қилинган инвестициялар тижорат банкларининг ликвидлигини таъминлаш имконини беради.

Тараққий этган мамлакатларнинг тижорат банкларида саноат корхоналарини кредитлаш жараёнида юзага келадиган кредит рискларини бошқаришда асосий эътибор кредит рискларини хеджирлашга қаратилмоқда.

Ўз навбатида, кредит рискни хеджирлашда қуйидаги усуллардан фойдаланилмоқда:

1. Кредитли дефолтли своп (credit default swap).
2. Кредитли дефолтли опцион (credit default option).
3. Кредитли спрэд опцион (credit spread option).
4. Ялпи даромадга своп (total return swap).
5. Кредитли ноталар (credit notes).

Тараққий этган мамлакатларнинг банк амалиётида замонавий портфель назарияси муаммоли кредитларни бошқариш амалиётига жорий қилинган. Натижада:

муаммоли кредитларнинг даражасини тавсифловчи кўрсаткичларнинг меъёрий даражаларини таъминлаш талаби банкларнинг Кредит сиёсатида мажбурий шарт сифатида белгилаб қўйилган;

кредитларнинг даромадлилик даражасини ўзгариши билан кредитлардан кўриладиган зарарларни қоплашга мўлжалланган захира ажратмалари даражасининг ўзгариши ўртасидаги боғлиқликни ўз вақтида аниқлаш имконини берадиган моделлар жорий қилинган;

хар бир кредитлаш шакли бўйича юридик шахс мақомига эга бўлган миқдорларнинг банк кредитидан фойдаланишнинг йўл қўйиш мумкин бўлган чегаравий даражаси белгилаб қўйилган.

Амалиётда, кредит муносабатларида юзага келадиган муаммолар кўрсатмоқдаки, мажбурият ижросини у ёки бу усули билан таъминланганлик

кредитор учун кредитни ундириш билан боғлиқ муаммо бартараф этилди, дегани эмас. Чунки, таъминланганлик тамойилига доир тадбирлар банклар томонидан қанчалик мукамал амалга оширилган бўлмасин, мажбурият бажарилмаган ёки лозим даражада бажарилмаган тақдирда, банклар олдида мижоз таъминотига муносабат объекти қиймати доирасида гаров объектига нисбатан эгалик ҳуқуқини олишда муаммолар юзага келмоқда. Бу муаммолардан бири, мажбурият ижросини таъминотга қаратиш жараёнида суд қарорини олиш билан боғлиқ муаммодир. Бу жараён узок давом этиши, ортиқча оврагарчиликлар билан боғлиқ қўшимча харажатларнинг мавжудлиги билан муаммолар туғдирмоқда. Шунингдек, учинчи шахслар кафиллигини амалиётда қўллашда ҳам қатор муаммолар мавжуд.

3-жадвал

Bank of America банкида (АҚШ) брутто активлар ва регулятив капиталнинг рентабеллик даражалари⁵, фоизда

Кўрсаткичлар	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.
Брутто активлар рентабеллиги	0,8	1,2	1,1	0,6	1,0
Регулятив капитал рентабеллиги	6,8	10,6	10,4	6,6	11,8

3-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўриш мумкинки, Bank of America банкида брутто активларнинг рентабеллиги 2021 йилда 2017 йилга нисбатан 0,2 фоизли пунктга ошгани ҳолда, регулятив капиталнинг рентабеллиги 5,0 фоизли пунктга ошди.

Bank of America банкида брутто активларнинг рентабеллигини 2021 йилда 2017 йилга нисбатан 0,2 фоизли пунктга ошганлиги қуйидаги сабаблар билан изоҳланади:

2021 йилда 2017 йилга нисбатан соф фойданинг ўсиш суръати 75,4 фоизни ташкил этгани ҳолда, брутто активларнинг ўсиш суръати 38,9 фоизни ташкил этди;

ушбу даврда банк томонидан берилган кредитларнинг ўсиш суръати нисбатан паст бўлди (4,3 %).

⁵ Жадвал муаллиф томонидан www.bankofamerica.com сайти (Annual Report. 2017, 2018, 2019, 2020, 2021) маълумотлари асосида тузилган.

Bank of America bankida regulativ kapitalning rentabelligini 2021 yilda 2017 yilga nisbatan 0,2 foizli punktga oshganligi quyidagi sabablar bilan izohlanadi:

2021 yilda 2017 yilga nisbatan soʻf foydaniing ʻsiish surʻyati 75,4 foizni tashkil etgani holda, regulativ kapitalning ʻsiish surʻyati atigi 1,1 foizni tashkil etdi;

mazkur davrda bank soʻf foydasiniing yuqori ʻsiish surʻyati, asosan, foizsiz daromadlarniing oshishi va foizsiz xarajatlarniing kamayishi hisobiga yuz berdi: 2021 yilda 2017 yilga nisbatan bankniing foizsiz daromadlari niing miqdori 9,0 foizga oshgani holda, foizsiz xarajatlar miqdori 9,6 foizga kamaydi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Supervision and Regulation. CAMELS rating system. <https://www.federalreserve.gov>.
2. Жадвал Annual Reports. Concolidated Balance Sheet. Concolidated Statement of income. www.db.com (Deutsche Bank) интернет-сайти маълумотлари.
3. Bank of America banki niing 2017-2021 yillar yuquni bʻyichacha ʻzlon qilingan yillik hisoboti maʻlumotlari (www.bankofamerica.com).
4. Дойчебанк ва Парибас банкниing 2017-2021 yillar yuquni bʻyichacha ʻzlon qilingan moʻliayvii hisobotlari maʻlumotlari.
5. www.bankofamerica.com сайти (Annual Report. 2017, 2018, 2019, 2020, 2021) maʻlumotlari.
6. ʻzbekiston Respublikasi Markazii banki niing 2020 yildaagi faoliyati tuʻgrisida hisobot//www.cbu.uz.

